

КОНФЛІКТНА ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ: НОВІ УМОВИ, НОВІ ПРАВИЛА, НОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ

Степанова Н. Є., к.і.н., доцент

Протягом майже двадцяти років Україна знаходиться в процесі складних і суперечливих перетворень, які супроводжуються підвищенням ступеню напруги й конфліктності в усіх сферах суспільного життя. Звичайно, конфлікти і кризи - цілком природне явище у суспільстві, що трансформується. Адже трансформація - це процесуальна, відкрита соціальна еволюція, тому її хід є «не запрограмованим, а конфліктним, амбівалентним і за своїми специфічними результатами непередбачуваним процесом змін» [19, с. 371].

Проте, як відомо, далеко не завжди і не усі конфлікти виконують функції оздоровлення системи суспільних відносин, сприяють виробленню нових ефективних норм і правил суспільної життєдіяльності. В контексті нашої теми ці попередні зауваження викликають закономірне питання: Чи можна вважати широку розповсюдженість і гостроту політичних конфліктів в Україні достатньо переконливим показником продовження її демократичного транзиту і запорукою його успішного завершення?

Згадаймо, як часто ствердну відповідь на це питання і безпідставно оптимістичне бачення картини вітчизняного політичного безладу демонструють численні російські «експерти», коментатори і деякі політики, порівнюючи нашу ситуацію з цілком контрольованим і надто нудним перебігом сучасних політичних подій у своїй країні. Але навіть поверхневі спостереження за розвитком політичних процесів у сучасній Україні дають підстави для того, щоб взяти під сумнів однозначно позитивну роль нескінчених конфліктів щодо перспектив її демократичного розвитку.

З наукової точки зору незворотній стан українського демократичного процесу майже ніким ще не доведено. Більш того, навряд чи це можливо взагалі, якщо виходити з тези, що невизначеність є невід'ємною рисою перехідних станів суспільної еволюції. Аві вважаємо, конфліктологічний погляд на трансформацію може багато в чому прояснити механізми розширення або звуження сфери невизначеності, оскільки «конфлікт як особливий тип соціальної взаємодії одвічно вбудований у соціальні та політичні процеси, уявляючи собою фактор динаміки й активного самовизначення діючих соціально-політичних суб'єктів». «Отже, конфліктологічний підхід щодо дослідження трансформації покликаний до життя суперечливістю її природи, посиленням кризових явищ та прагненням відшукати ті точки напруги, до яких збирається енергія змін та пошук нових альтернатив виходу із ситуації, що склалася» [17, с. 80]. Ряд російських дослідників (зокрема, А. Глухова, Л. Ніковська, Є. Степанов) наполягають на тому, що саме конфліктологічна парадигма дозволяє побачити своєрідність процесів демократизації та модернізації у пострадянських країнах, а сам конфлікт і його соціальне середовище як певну цілісність, в якій конфліктна взаємодія є одночасно і наслідком, і механізмом, і причиною змін, що відбуваються [4, 11, 17].

Під таким кутом проблеми суспільно-політичних трансформацій у вітчизняній політології, наскільки нам відомо, не тільки ще серйозно не обговорювалися, а майже не ставилися. Попри те, що тема політичних конфліктів є досить популярною в сучасному науковому та публіцистичному дискурсі, багато авторів зачіпають лише в межах своїх основних дослідницьких інтересів, так би мовити, по дотичній. Щоправда, окремі аспекти теоретичної конфліктології на тлі пострадянських трансформацій висвітлюються досить активно (передусім, це стосується етнополітичних та міжнародних конфліктів).

Здебільшого роботи вітчизняних науковців спираються на класичні постулати західної конфліктології, пряме застосування яких щодо українського сьогодення виявляється не надто коректним продуктивним. По-перше, тому, що західні фахівці

виходили з досвіду країн із сталим типом розвитку і намагалися опрацювати універсальні технології розв'язання будь-яких соціальних конфліктів з метою утримання суспільної рівноваги (до речі, у чималому перліку західних авторів з конфліктології нема ані жодного хто б предметно і цілеспрямовано, займався би суто політичними конфліктами і проблемами їх врегулювання).

По-друге, методологічним підґрунтям західних концепцій слугував той або інший різновид структурно-функціонального аналізу (позитивний функціоналізм Л. Козера, теорія структурного насильства Й. Галтунга, структурно-динамічний аналіз конфліктів Л. Крісберга тощо), який, безумовно, є плідним щодо стабільних суспільних систем. Але чи можна цілком покладатися на нього «в умовах, коли події раптові, актори нетипові, ідентичності похитнулися, інститути не функціонують, підтримку неможливо прорахувати, вибір квапливий, а ризики неминучі й від них ніяк не можна застрахуватися ...»? [9, с. 10-11]

По-третє, звичайні засоби і технології впливу на соціальні конфлікти виявляються мало придатними щодо їх політичного різновиду. Теорія і практика політичних відносин засвідчує, що, у більшості випадків вирішувати або «запобігати виникненню політичних конфліктів неможливо, недоцільно, а часом і небезпечно» [26, с. 119]. Крім того, загальні практичні рекомендації щодо регулювання конфліктів, як правило, розраховані на їх «чисті типи». Проте в складному, динамічному процесі трансформацій існування моноконфлікту (однотипового конфлікту) - скоріш виключення, ніж правило. Спостерігається проекція, взаємовплив, взаємне проникнення певних конфліктів у інші, коли джерела (причини) та особливості одних конфліктів актуалізують конфліктну взаємодію в суміжних сферах відносин. Через це розгортаються так звані «складноутворені» (або «багатоскладові») конфлікти, які, на думку Л. Ніковської та В. Якімця, є атрибутом постсоціалістичної трансформації [27].

Таким чином, сьогодні вже на часі розгорнуті системні дослідження щодо прояву конфліктів у політичному житті України та їх ролі у масштабних процесах суспільної трансформації. З іншого боку, сама ця специфіка, вочевидь, є наслідком своєрідного характеру пострадянських змін, які охоплюють усі без виключення сфери суспільних відносин відповідних країн і мають, до того ж, більш менш явні національні відмінності.

Виходячи з цих попередніх настанов, спробуємо далі визначити

1) сукупність умов, які впливають на характер конфліктного процесу і обумовлюють специфіку конфліктної взаємодії суб'єктів української політики;

2) сучасні методологічні підходи й концептуальні схеми, які уявляються найбільш придатними для адекватного опису й з'ясування нової політико-конфліктної реальності.

У найбільш узагальненому вигляді новітні умови виникнення й розгортання політичних конфліктів в Україні пов'язані із станом трансформації, в якому вона перебуває. Тому доцільно розглянути політико-конфліктні процеси у межах сучасної теорії соціальної трансформації. Концептуальний аналіз цього феномену та особливості проявів цього реального процесу на теренах пострадянських країн активно здійснюють багато відомих західних, українських та російських вчених (А. Галкин, Є. Головаха, Т. Заславська, Т. Карл, Ю. Красін, М. Михальченко, А. Пшеворський, Р. Райсінг, Ф. Шміттер та ін.). Якщо узагальнити їхні уявлення щодо цього універсального і гранично широкого за своїм об'ємом поняття, то можна зазначити, що трансформаційний процес - це «поступове і відносно мирне (не пов'язане з радикальною зміною еліт), але разом з тим глибоке і відносно швидке *перетворення соціетального типу, або соціальної природи суспільства*, що обумовлено, в першу чергу, не зовнішніми чинниками, а внутрішніми потребами системи» [7, с. 5].

Оскільки усі дослідники трансформаційних процесів відзначають розповсюдженість соціальних суперечностей та конфліктів У цей період, вони певним чином намагаються долучити конфліктологічний аспект аналізу до своїх концептуальних схем. А. Пшеворський навіть використовує поняття *трансформаційних конфліктів*, маючи на увазі такі, що виникають серед впливових

соціально-політичних суб'єктів (передусім, різних сегментів ПОЛІТИЧНОЇ еліти) з приводу загальних політичних інститутів. На його Думку, вирішення саме цих конфліктів визначає форму і перспективи демократичного транзиту [18, с.1].

Стосовно теми нашої розмови принциповими є наступні положення загальної теорії соціальних трансформацій:

- Процес трансформації обумовлений виникненням об'єктивних протиріч, які не можуть бути повністю знятимися в результаті вольових рішень або шляхом цілеспрямованого реформування, оскільки кожна з протилежностей має однаково міцні базові підвалини у реальності [3].
- Головним змістом цих змін стає більш менш кардинальне якісне перетворення базових інститутів суспільства, що втілені не лише у формально-організаційних структурах (політичних, економічних, правових тощо), але й у відповідних вкорінених нормах і правилах взаємодії різноманітних соціальних суб'єктів, моделях формальної та неформальної масової поведінки [6].
- За умов глибинних змін у класовій структурі та соціальній стратифікації суспільства, соціокультурних і соціально-психологічних зсувів постає проблема нових орієнтирів щодо самоідентифікації та мотивації раціональної дії майже усіх суспільних прошарків і окремих суб'єктів.
- «Політичне самовизначення по найважливішим ключовим питанням організації суспільного життя має, перед усім, політичний характер - форма устрою влади, модель її інституціоналізації, система національних пріоритетів, яка забезпечує входження у нові умови світового ладу, проблеми економічної політики і таке інше»; тобто «нові ідентифікації та самоідентифікації відбуваються в політичній системі координат», а конфлікти, що виникають на тлі зазначених процесів, передбачають політичну форму регулювання і запобігання [17, с. 81].

Зазначені висхідні тези окреслюють контур певної логічної конструкції, придатної щодо системного і комплексного розгляду проблем політичної конфліктності у межах загального трансформаційного процесу. Спираючись на неї, доцільно упорядкувати і співвіднести між собою конкретні завдання наукового аналізу на макро-, мезо- і макрорівнях соціальної реальності. Методологічні ж підходи, що співвідносяться з цими рівнями, можна позначити як соціетальний, інституціональний та соціокультурний чи навіть соціально-психологічний. На кожному рівні діє певна сукупність суб'єктів, які розрізняються типами соціальних дій та мають неоднаковий за характером, механізмами і масштабом вплив на трансформаційні зміни [Докладніше про це див.: 6, с. 6-7; 8, с. 98-103].

Безперечно, всі вказані рівні вкрай навантажені цілою купою протиріч і проблем, які виступають в якості конфліктогенів. Доцільно виокремити з них саме такі, що відіграють роль глибин

них факторів-детермінант і обумовлюють можливість (проте не обов'язковість) реальних конфліктів у соціумі, зокрема, в його політичній сфері. Серед них у пострадянській літературі відзначають наступні:

- між об'єктивними потребами у змінах, перетвореннях, модернізації суспільства і необхідністю стабілізації та рівноваги процесів розвитку, подолання хаосу й невизначеності суспільно-політичного життя для збереження цілісності держави [15];

- між тенденціями концентрації та навіть монополізації державної влади й зростаючим плюралізмом групових та індивідуальних інтересів [3; 17, с. 81-82];

- між старими та новими, формальними й неформальними соціальними інститутами [5; 7].

Не важко помітити, що перше з зазначених протиріч є найбільш фундаментальним, висхідним, таким, що має відношення до соціетального рівня суспільного життя. Всі ж інші виступають скоріше похідними від нього, екстраполюючись на інституційний, суто політичний та соціально-психологічний рівні відповідно.

Доцільно придивитися, чи знаходять ці протиріччя втілення/відображення у політичному протистоянні, конфліктах і політичних рішеннях, які приймаються внаслідок або з метою врегулювання останніх?

З позицій суб'єктно-діяльнісного підходу конфлікт визначається як «специфічний спосіб людської діяльності, спрямований на вирішення актуального протиріччя через нейтралізацію, подолання або придушення сторін, тенденцій або становищ (станів), які їм протистоять» [1, с. 15]. Тож, аби стати джерелом конфлікту, будь-яка об'єктивна суперечність має бути інтерпретована суб'єктом як така, що становить певну загрозу його інтересам.

Тривале спостереження за поведінкою колективного політичного суб'єкту макrorівня - активної меншості у вигляді різноманітних сегментів політичних й економічних еліт, вищою шаблю Державної бюрократії - спонукав дослідників пострадянських трансформацій до одностайного висновку: цей суб'єкт зазвичай Діє аж ніяк не в інтересах суспільства, а тому повинен бути характеризований як «псевдосуб'єкт, якій, в першу чергу, прагне закріпити своє становище у суспільній ієрархії та занепокоєний побудуванням міцної лінії оборони [8, с. 102]. При цьому, корпоративні й особистісні інтереси вельми суттєво відображаються на державних і відомчих рішеннях, які він уповноважений приймати.

Як наслідок маємо констатувати, що «інтереси суспільства загалом» опинилися без свого «носія» та «виразника» [8, с. 101], а головні протиріччя трансформаційного періоду, в свою чергу, залишаються не усвідомленими ані суспільством, ані його так званою елітою. Тому за весь період пострадянського розвитку України так і не сталося чіткого оформлення основи конструктивного конфлікту між прибічниками і супротивниками політичної демократії та справжніх ринкових реформ, утворення якого вважається одним з найважливіших чинників успішного демократичного транзиту. Відсутність стратегічного мислення, а також ясного бачення бажаних орієнтирів суспільного розвитку у переважній більшості політичного класу не дозволяє навіть з'ясувати зміст і конкретні програми модернізації, а тим більш заздалегідь мінімізувати їх неминучі ризики. Переважання прагматичних мотивацій, помітне у більшості політичних суб'єктів макrorівня, призводить до численних еоріях і еоріяхійій конфліктів. Концентрація конфліктного потенціалу на цьому рівні є певним свідченням того, що авторитарні риси й моделі конфліктної взаємодії залишаються домінуючими [Докладніше про це див.: 23].

Серед нових умов пострадянських часів слід відзначити неухильне зрощення інтересів політичних та бізнесових еліт. В Україні структура суб'єктів елітарних конфліктів ґрунтується на клановій та міжрегіональній основі. А, оскільки життєві інтереси опонентів містяться зовсім не у політико-ідеологічній, а у фінансово-промисловій чи енергетичній сферах відносин, політичні мотиви їхнього протистояння здебільшого опиняються лише прикриттям справжнього предмету конфлікту. У наслідок цього безліч конфліктів, які презентуються у публічному просторі як політичні, насправді виявляються, за виразом А. Рибачка, «псевдо-політичними конфліктами» або «конфліктами серед політиків», і що вирішують свої далекі від суто державних інтересів справи [20, с. 177-178]. Такі конфлікти не мають під собою реальних!

протиріч, а виявляються засобом маніпуляцій масовою свідомістю з метою мобілізації прихильників, привертання уваги до себе, послаблення позицій опонентів, відволікання населення від справжніх суспільних проблем і власної нездатності щодо їх вирішення.

За класифікацією М. Дойча такі конфлікти носять назву «невірно приписаних» або «зміщених», а Л. Козер називає їх «нереалістичними». Причому операція по затьмаренню справжніх структурних ознак і мотиву подібних конфліктів найчастіше здійснюється цілком свідомо і цілеспрямовано. Внаслідок цього відбувається штучна політизація суспільної думки, значна частка конфліктного потенціалу переводиться

на мезо- та макрорівень соціальної взаємодії, і, в кінцевому підсумку виявляється розпорошеним і марно витраченим.

Суб'єкти трансформаційних процесів мезорівню - представники місцевих адміністрацій, чиновники, керівники підприємств і організацій, лідери спеціалізованих груп інтересів і громадських організацій, тобто усі ті прошарки суспільства, які займають проміжний стан між правлячою елітою і рядовими громадянами, - зазвичай виконують у політичних конфліктах ролі опосередкованих учасників. Їх можна назвати, за М. Вебером, «політиками по сумісництву». Особливе місце у соціальній ієрархії примушує цих людей обирати ті чи інші моделі пристосування й уникнення участі в конфліктах верхів, оскільки у вітчизняних умовах їх власні кар'єрні амбіції та утилітарні інтереси значною мірою залежать від ступеню наближення до влади та її доброзичливості.

Слід додати, що саме на цьому середньому рівні звичайно відбувається процес формування структур громадянського суспільства. Але доки вертикальна організація суспільства переважає над горизонтальною, змагальність різноспрямованих групових інтересів виявляється слабкою. Тому позитивний конфліктний потенці-

взаємодії зазначеного типу суб'єктів, а також їх конструктивна конфронтація з неефективною владою становлять поодинокі ви-^аДки. В цілому ж зростання вертикальної нерівності в її політи- о-владному, загально соціальному, майновому, організаційному^{Та} всіх інших вимірах «призводить до «розчинення» групових інтересів в елітистських моделях конфлікту...» [17, с. 151].

Що ж стосується суб'єктів мікрорівню окремих індивідів, то вони, знову ж за М. Вебером, долучаються до політичних конфліктів «за випадком», здебільшого залишаючись в ролі спостерігачів того «політичного шоу», що відбувається на їх очах. У ситуаціях реального політичного вибору, наприклад, в ході електоральних компаній, вони зазвичай вимушені керуватися випадковими мотивами, серед яких переважають емоційні компоненти (страхи, неприязнь, розгубленість, безпідставна надія тощо). Їх політична ідентифікація відбувається спонтанно, оскільки без наявності надійної інформації про конкурентів будь-яких виборчих перегонів і в ситуації неусталених стосунків між головними гравцями і акторами політичної сцени вибір серед них кожен раз робиться «тут і зараз», і скоріше за принципом «еоріяхі» волевиявлення, ніж раціонально прийнятого рішення.

Відсутність організованих масових претензій до влади на тлі накопичення втоми, неспинне падіння довіри до майже всіх політичних інститутів і нині відомих політичних фігур серед вітчизняного електорату, яке фіксують соціологи, може свідчити про те, що вертикальний конфлікт «еліти-маси» існує у латентному вигляді. У певний момент він, дійсно, може прийняти форму відкритої громадянської непокори.

Таким чином, аналіз політичних конфліктів у межах сучасних здобутків теорії соціальних трансформацій дає підстави тільки щодо самих загальних висновків відносно ступеню й структури розподілення конфліктного потенціалу на окремих шаблях суспільної організації. Маючи властивості рамкової теорії, трансформаційна методологія, уможлиблює широку, хоча й дещо абстрактно-описову картину складної та швидкоплинної доби переходу суспільства до нового стану, але вихід на конкретні емпіричні референти і практичні висновки з її позицій є вельми утруднений. Натомість, теорія трансформацій допомагає організувати дослідницький пошук у певному напрямку і висвітлити деякі суб'єктно- діяльнісні аспекти процесів пострадянських перетворень. Зокрема, в контексті нашої теми, стає зрозумілим, що в період радикальних трансформацій, коли суттєво порушуються взаємозв'язки між суб'єктами окремих рівнів соціальної дії, великий, але розпорошений і навіть частково «заморожений», латентний конфліктний потенціал не стимулює владу на прийняття кардинальних загальнозначущих рішень з метою зняття основних протиріч відповідного часу.

В умовах трансформаційної невизначеності більшість конфліктів загалом, в тому

рахунку й суто політичних, відбувається скоріше за механізмом спонтанних миттєвих реакцій на ситуації загрози своїм партикулярним потребам, ніж на базі раціонально визначених довгострокових інтересів. Зміст самих цих потреб у окремих груп суб'єктів диктує відповідні стратегії їхньої конфліктної поведінки: різкої конфронтації в елітних колах (з метою отримати/захистити власну частку влади і власності); вимушеного прагматичного пристосування або уникнення участі у «політичних чварах» верхів - з боку середнього шару підлеглих; зацікавленого або відстороненого спостерігання за конфліктами влади більшої часті пересічних громадян.

Але чи можна сподіватися на інше, коли актори майже всіх рівнів «взаємодіють, не маючи уявлень про майбутнє, намагаючись при цьому виробити правила своєї взаємодії, залишаючись невпевненими щодо їх ефективності, визначності і довгочасності існування»? [16, с. 87]. І чи здатні впорядкувати на раціональній основі процеси соціально-політичної взаємодії, не виключаючи і конструктивних конфліктних стосунків суб'єктів, ті нові інститути, що виникають в процесі пострадянської трансформації?

Як вже зазначалося, інституційний (точніше, новоінституційний) підхід до аналізу діяльності політичних акторів щільно пов'язаний з теорією трансформації. Він може не тільки його Доповнити, але і суттєво скорегувати розуміння специфіки політико-конфліктних процесів в цих умовах. Зокрема, він позбавляє від невинуватих очікувань приходу тих благодатних часів, коли в Україні виникне розвинуте громадянське суспільство, здатне чинити тиск на владу знизу, або докорінним чином зміниться склад політичної еліти, яка раптово занепокоїться виключно народними інтересами і візьме на себе відповідальність за розв'язання головного протиріччя перехідного періоду - як забезпечити усталений розвиток суспільства, його модернізацію на інноваційній основі

та, водночас, встановити суспільний лад, не використовуючи авторитарних методів правління.

Згідно поглядам прихильників нового інституціоналізму (М. Арчер, П. Бурд'є, Є. Гідденса, Д. Найта, Д. Норта, П. Штомпкі та ін.), який враховує позиції теорій раціонального вибору й теорії ігор, раціональність соціальних акторів є інструментальною. Тобто, в своїх свідомих діях і стратегіях поведінки вони, у першу чергу, керуються міркуваннями власної вигоди, а їхня взаємодія спрямована на розподіл різноманітних соціальних ресурсів («капіталу») і покращення своєї позиції в межах соціального простору («поля»). При цьому під інститутами розуміється сукупність усталених формальних й неформальних норм і «правил гри» в суспільстві, що обмежують стосунки між людьми і структурують стимули обміну в усіх сферах - політиці, соціальній сфері, економіці (Д. Норт). «Інституційні зміни можливі у тому випадку, коли приписані правила починають заважати ефективному процесу розподілення ресурсів. З цим пов'язана «інституційна невірноваженість», коли частина соціальних акторів постійно намагається змінити правила гри або використовувати норми, не узгоджені з рештою гравців» [22, с. 125]. Таким чином, саме конфліктна взаємодія активних («соціально обдарованих» за Н. Флігстайном) суб'єктів є головним чинником руйнування старих і появи нових інститутів, а результати інституційних конфліктів обумовлюють новий, відносно усталений тип розвитку суспільства, новий стан політичної системи й характер режиму, що може слугувати ознакою закінчення трансформаційного періоду.

У політичній сфері суспільства, що трансформується, складається «інституційна невизначеність», в умовах якої політичні актори не знаходять компромісу відносно політичних й поведінкових процедур і правил, а останні постійно змінюються, носять спорадичний характер. З цим пов'язана своєрідна і ззовні не завжди зрозуміла логіка дій впливових гравців української політичної сцени, коли вони нескінченно порушують попередні домовленості, без пояснення причин миттєво змінюють свої стосунки з непримиренних, вкрай ворожих на вельми дружелюбні, уважають

можливим посісти владні пости у державних структурах, не відмовляючись при цьому від статусу опозиціонерів і таке інше. Поява часом неочікуваних і раціонально нез'ясованих коаліцій в українському парламенті теж є наслідком спроб «політичних підприємців» утворити на базі деяких спільних групових інтересів нові організаційні ідентичності, які (якщо вони пройдуть випробування на час і тиск ззовні) здатні допомогти закріпленню позицій відповідних суб'єктів у владному полі та нав'язати всім іншим свої правила гри у вигляді формальних інститутів.

Дослідники демократичних транзитів слушно зазначають, що з процедурної точки зору демократія - це невизначеність результату при наявності чітких правил гри, або «організована невизначеність» (А. Пшеворський). А демократичні механізми та інститути з'являються не в наслідок благородних поривань окремих лідерів та їх прихильників, не за якоїсь там «природної» демократичності нації, а через зіткнення й конфлікти ресурсоспроможних елементів соціуму, що призводять до ситуації пату й примушують учасників боротьби зробити вибір на користь демократії.

Отже, зазначений підхід надає досить тверезий погляд на демократію та шляхи, що ведуть до неї, позбавляє від багатьох ілюзій та дозволяє кінець кінцем вирішити питання про те, що виникає спочатку - демократія або демократи. Як слушно зазначає О. Фі- сун, «іронія демократії полягає у тому, що вона завжди виявляється несподіваним наслідком дії егоїстичних груп інтересів, які, переслідуючи власні, зовсім не завжди благородні, найчастіше елементарно негідні цілі та інтереси, вимушені приймати демократичні правила гри через інстинкт самозбереження...» [25].

Німецькі дослідники В. Меркель і А. Круассан, запропонувавши концепцію розмежування формальних і неформальних інститутів, звертають увагу на загальну, довгострокову значущість перших й партикулярну, ситуативну роль других [14]. Становлення и набуття функціональної ефективності формальних інститутів Демократії - багатопартійності, парламентаризму, альтернативних ільних виборів тощо - відбувається протягом досить тривалого часу впродовж якого вони самі стають предметом суперечок різноманітних політичних сил.

Розповсюдженість конфліктів навколо формальних інститутів та щодо зміни інституційного дизайну - характерна ознака перехідної доби. Не випадковою за цих причин бачиться доля многостраждальної конституційної реформи в Україні. З моменту свого, теж вкрай конфліктного, прийняття, Основний закон знаходиться і під прицілом тих сил, які претендують на домінуючі позиції в українському політичному полі, ведучи гру за принципом «переможець отримує все». Причому «в умовах політичних перетворень (переворотів) сучасності переможцем виявляється, у кінцевому рахунку, не той, хто має великі політичні ресурси, а той, хто доведе, що його дії є більш «конституційні», ніж дії його супротивників». Тож, «найважливішим інструментом реальної політики в умовах інформаційної демократії стає маніпулювання правом - процесом прийняття, зміни, тлумачення правових норм в інтересах той або іншої політичної сили» [13]. Цілком зрозуміло, що коли право, судова система, включно з Верховним і Конституційним судами самі по собі стають або предметом, або стороною, або ресурсом політичних конфліктів, повноцінно виконувати функції врегулювання, посередництва або арбітражу вони вже не здатні.

У свою чергу, неформальні стосунки політичних суб'єктів, що спираються на принцип міжособистісної довіри та спільність корпоративно-групових інтересів, надають їм змогу діяти поза офіційними правилами та інститутами. Деякі дослідники звертають увагу на те, що неформальні мережі первинні відносно інститутів. Гнучко пристосовуючись і змінюючись під впливом інституціонального середовища, вони задають певні варіації політичної поведінки, які самі згодом можуть набути форми усталених практик, а відтак - інституціональних утворень [12]. Неформальні стосунки відіграють у політичних конфліктах роль додаткового потужного ресурсу, і з цих

позицій стає більш зрозумілим, чому найгостріші конфлікти у вищих ешелонах влади стосуються кадрових призначень і (першочергово) мають в основі бажання розміщення «своїх людей» по сходинках владної вертикалі.

Звичайно, багато чого з неформальних стосунків можна пояснити «спадщиною минулого». Проте зайво очікувати поступового

визрівання конфлікту між «старими» і «новими» (синоніми: більш цивілізованими, європейськими, демократичними) практиками взаємодії на всіх рівнях суспільного життя і перемоги останніх у близькому майбутньому. Як докладно пояснюють Є. Головаха, Н. Паніна та інші фахівці, що переймаються цими проблемами, неформальні мережі й стосунки уявляються корисними й зручними майже для всіх соціальних суб'єктів, слугуючи компенсатором і амортизатором неминучих ризиків періоду суспільних трансформацій. Згадані вітчизняні соціологи відзначають, що ситуація «подвійної інституціоналізації», коли одночасно співіснують старі й нові інститути, утворило в українському суспільстві своєрідний таємний консенсус, за яким «найактивніші нові актори не прагнули дестабілізації суспільства, побоюючись комуністичної реставрації, а представники масових старих верств намагалися разом із подвійною інституціоналізацією зберегти принаймні частково свої звичайні соціальні ролі й позиції» [5, с. 43]. Для збереження соціального ладу «в суспільстві культивувався тотальний страх перед будь-якими конфліктами, неминуче поширюваний і на необхідний для демократичного розвитку конфлікт між віджилими тоталітарними структурами управління і громадянським суспільством». В результаті «страх населення перед конструктивними конфліктами сам по собі стає механізмом, що стримує будь-які конструктивні дії з подолання соціально-економічної кризи» [5, с. 39].

«Спадщина минулого», безумовно, теж справляє вплив на характер трансформації та розвиток політико-конфліктних процесів в сучасній Україні, але опосередковано, через розповсюджені соціально-психологічні настанови, а також через соціокультурні традиції і давні розколи. Консенсуальні механізми взаємодії не мали шансів укорінитися не тільки в політичну, а й у повсякденну практику суспільства мобілізаційного типу (А. Панарін). Також не набули розповсюдження й моделі конструктивних дій опозиції. З Далекого минулого, ще за часів Російської імперії, усі опозиційні сили з різних причин не мали змоги протиставити діючій владі масштабні альтернативні проекти, обмежуючись лише більш менш віст активною критикою режиму з «безпечної відстані». Тому більшість населення сьогодні сприймає таку ситуацію за належне, не дивуючись з того феномена, що в Україні кожен колишній прем'єр автоматично стає головним опозиціонером.

Вельми показово соціально-психологічний стан суспільства впливає на еволюцію партійної системи, самоідентифікацію партійних структур та їх спроби закріпити за собою певне місце у політичному просторі. Згадаємо, що впродовж 1990-х, коли енергія конфронтації та відкритих ідеологічних конфліктів була досить великою, середня ланка партійно-ідеологічного спектру залишалася пустою. Бути «центристом», «поміркованим демократом» і таке інше означало для партій залишитися без електоральної підтримки. Адже в очах населення, вихованого на гаслах «хто не з нами, той супротив нас» центризм асоціювався з відсутністю сили і навіть схильністю щодо ідейних коливань і зрадництва. Наприкінці епохи Л. Кучми, яка ознаменувалася як підкоренням придушенням усіх незгодних «головному гравцю», так і стагнаційною стабілізацією суспільних процесів, ситуація змінилася на протилежну. Відтепер на шкалі партійних сил середня ланка стала неухильно заповнюватися, оскільки в суспільстві визрів попит на «поміркованих політиків». До лав центристів приписали себе майже ті, хто насправді сповідував досить радикальні засоби втручання у суспільно-політичні, соціокультурні й економічні процеси, а у конфліктному протиборстві з опонентами демонстрував крайню непримиренність.

Як зазначають вітчизняні фахівці, масова свідомість і досі перебуває в амбівалентному стані, причиною чого, зокрема, є криза ідентичності. «Ідентичність уявляє собою лише деякій результат рефлексії суб'єкту відносно змісту і засобів свого позиціонування в тому чи іншому соціальному просторі. Контекст же цих рефлексій обумовлюється пошуком інституціональної усталеності існування і самовідтворювання суб'єкту у даній системі суспільних зв'язків та відносин» [2, с. 294].

Цілком зрозуміло, що у період трансформації досить нелегко «розв'язується питання про спрямування майбутнього розвитку суспільства, про ціннісні засади соціальності, які можуть стати спільним середовищем всіх суб'єктів». А «готовність суб'єкта або групи суб'єктів реалізувати свої інтереси не через інституційно визнані форми, а через конфлікт, як правило, пов'язується з втратою ціннісної ідентифікації щодо культурної цілісності» [24, с. 51].

Проте, слід враховувати, що «конфлікт ідентичностей носить виражений нереалістичний характер, уявляє собою мало не класичний тип еоріяхійий конфлікту, оскільки ані один з учасників конфлікту, за визначенням, не може оволодіти чимось з «чужої ідентичності», з приводу якої й ведеться здебільшого аж ніяк не мирна боротьба» [2, с. 293-294].

В таких умовах вкрай незграбними, а частіше невідповідальними і небезпечними є спроби деяких політиків на свій розсуд штучно керувати процесом формування загальнонаціональної ідентичності, долучаючи до своїх програм або публічних звернень такі питання, які напряду актуалізують ідентифікаційні розбіжності. Як показала українська практика, намагання формалізувати й закріпити у відповідних політичних рішеннях якусь єдину модель суспільного консенсусу призводять до результатів, протилежних очікуванім. Адже «конфлікти, що стосуються політичної ролі релігії, раси або мови, менш за все піддаються вирішенню за допомогою інститутів», - зазначає А. Пшеворський [18, с. 92]. В період трансформацій спостерігається «відсутність предметної структурованості діяльності основної маси індивідів», що й обумовлює «специфічну концентрацію «протестних мобілізацій» на різних, як географічних, так і соціальних, периферійних ділянках соціуму, одним з осередків яких нерідко виступає й ідентичність» [2, с. 298].

Однією з характерних рис політичного конфлікту, як відомо, є його публічність (що не виключає тим не менш розповсюдженості його прихованих, тіньових форм). В українському політичному житті можна спостерігати безліч прикладів, коли зазначена риса відверто використовується в інструментальних цілях. Варто лише згадати дії відомих політичних акторів, які пов'язані із свідомою або напівсвідомою тактикою створення керованих конфліктних ситуацій. Одна з них - формування в суспільній свідомості образу внутрішнього або зовнішнього «ворога» - вже достатньо висвітлена в конфліктології. Разом с тим Г. Козирев звертає увагу і на політичні практики конструювання образу «жертви». В реальному, потенціальному або «уявному» конфлікті образи «ворогів» і «жертв» виконують східні функції штучної консолідації та ідентифікації людей, а також виправдання певних дій і рішень владиі Серед низки прикладів застосування технології конструювання «жертви-країни» Г. Козирев наводить ініційовану В. Ющенко дискусію навколо проблем голодомору, і зазначає, що в цих випадках звичайно домагаються зовнішнього визнання країни такою з метою отримання деяких пільг, преференцій чи допомоги [10, с. 66]. При цьому не враховується той очевидний факт, що ця технологія підвищує градус конфліктності всередині країни, тому що навколо історичної ролі й характеристик «жертви» роздухується конфлікті інтерпретацій, до якого втягується більшість свідомих громадян.

Ще одна характерна для українського сьогодення практика стосується цілеспрямованого підтримання конфліктної напруги в політичному і загалом соціальному середовищі, яку регулярної застосовують так звані «політичні спонсори» конфлікту. Докладно аналізуючи політичну ситуацію останніх п'яти років, М.

Розумним виокремлює в якості такого БЮТ та його лідера Ю. Тимошенко. Автор підкреслює, що «саме такий - конфліктний - сценарій політичного процесу найбільше влаштовує цю політичну силу, прихід до влади якої можливий лише в умовах гострої політичної кризи, що передбачає поляризацію суспільства, необхідність радикальних дій, прийняття швидких політичних рішень як виборцями, так і політиками» [21, с. 12]. 1, «хоча роль «спонсора конфлікту» є, до певної міри, пасивною, а його позиція в розподілі політичних вигащів - заздалегідь слабкою, в умовах самого конфлікту такий політичний гравець отримує значну свободу дій і навіть певного роду контроль над ситуацією. А саме: він може на власний розсуд регулювати гостроту перебігу конфлікту, переносити його акценти з одного рівня на інший. У цей момент він може ставити свої умови головним гравцям і добиватися від них тактичних поступок» [21, с. 13]. Головним тактичним елементом діяльності «політичного спонсора» конфлікту є недопущення примирення його основних суб'єктів.

Звичайно, у цілеспрямованому конструюванні тих чи інших структурних елементів конфлікту, або спотворених образів конфліктної ситуації величезна роль належить сучасним ЗМІ. Нові можливості комунікаційно-інформаційної доби розширюють арсенал маніпулятивних стратегій владних учасників конфліктної взаємодії і ступінь їх впливу на масову свідомість. Так, щільно приховуючи свої дійсні потреби та інтереси, використовуючи конфлікт як інструмент досягнення власної мети і тіньового управління суспільством, владні кола не тільки не сприяють інтеграції суспільства і відновленню розірваної тканини соціокультурного середовища, а, навпаки, власноруч створюють додаткові причини щодо суспільного розмежування.

Наведені вище об'єктивні та суб'єктивні обставини в деякій мірі пояснюють вибір саме конфліктної форми взаємодії суб'єктів політики замість співпраці, узгодження, пошуку компромісів і консенсусу.

Підсумовуючи все викладене, можна зробити наступні загальні *висновки теоретичного, методологічного й практично-прикладного характеру*:

1. Будь-яке суспільство, що знаходиться в стані трансформації, є не просто осередком різноманітних соціальних конфліктів. Конфлікти уявляють собою сам механізм змін, завдяки якому відбувається становлення нових інститутів, вироблення й закріплення нових правил взаємодії суб'єктів як у сфері формальних норм, так і в практиках неформальних стосунків. При цьому характер, форми, моделі, а головне, результати саме політичних конфліктів мають безпосередній і вирішальний вплив щодо напрямків трансформації та змісту суспільних перетворень.

Аналіз політичної конфліктності в сучасній Україні доводить наявність її досить високого латентного потенціалу. У відкритих формах вона здебільшого виявляється у сфері внутрішньо- та еоріяхі стосунків. Проте публічна презентація «образів конфлікту» з боку його безпосередніх учасників найчастіше є лише засобом вирішення власних тактичних проблем, приховування своїх справжніх інтересів та відвертих маніпуляцій із масовою свідомістю з метою здійснення «конфліктної мобілізації» прихильників. Предмет більшості з таких конфліктів не має аж ніякого відношення Щодо з'ясування й розв'язання дійсних протиріч перехідного періоду. Тому конструктивні функції такого штибу конфліктів стосовно демократичного майбутнього України надто малі, якщо не відсутні зовсім. Відносна рівність сил серед конкуруючих елітних груп, яка існувала останнім часом, не дозволяла сподіватися на формування між ними демократичного консенсусу і переходу до гри «за правилами».

Прояви участі в політичних конфліктах з боку суб'єктів мезо- і макрорівнів соціальної взаємодії носить спорадичний, часом вимушений, емоційний або суто прагматичний характер. Але і тут маємо констатувати, що для вирішення завдань

всебічної модернізації суспільства сьгоднішні адаптаційно-захисні моделі масової І поведінки аж ніяк не придатні.

2. Без малого два десятиріччя суперечливих трансформаційних процесів в Україні, а головне - невизначеність її подальшої долі, викликають потребу в організації та здійсненні широкомасштабних, міждисциплінарних і поліпарадигмальних і скоординованих міждисциплінарних досліджень як самого їх досвіду, так і окремих, пов'язаних з ними феноменів. Конфліктологічна парадигма може бути вельми плідною та евристичною як теоретико-методологічна основа критичної рефлексії, яка дозволяє адекватно реконструювати різноспрямованість процесів трансформації, виявити конструктивний або деструктивний потенціал наявних конфліктів щодо мети демократизації. Конфліктологічний підхід, поряд із багатьма іншими, дозволяє віднайти і вивести на поверхню складну сукупність факторів-детермінант, факторів-умов, соціально-психологічних та особистісних якостей учасників політичної взаємодії, які спонукають їх відстоювати свої цілком усвідомлені справжні інтереси саме конфліктним засобом чи поринати у водоверт «чужих» конфліктів напівсвідомо або всупереч власній волі.

Дослідження ж суто політичних процесів, варто здійснювати з урахуванням всього комплексу конфліктогенних факторів, які мають неоднакові наслідки, різну ступінь впливу на характер соціально-політичного життя і глибину відображення у суспільній свідомості. Зазначені фактори містяться як у «спадщині минулого», так і в тих нових умовах, які складаються підчас трансформації певного суспільства і основ сучасної цивілізації. Більшість класичних концептуальних схем, категоріального апарату та іншого

дослідницького інструментарію, виробленого в попередню добу людського розвитку, потребує з методологічної точки зору значної корекції або принципового перегляду.

3. Ті ж самі зауваження стосуються практичних заходів щодо регулювання політичних конфліктів. Але найбільша проблема для політичного конфліктолога, принаймні, в Україні - відсутність запиту на свої знання і технологічні вміння по організації конструктивної конфліктної взаємодії з боку тих, хто бере безпосередню участь у політичному протистоянні (якщо не враховувати запит на різноманітні маніпулятивні політтехнології). Попри це організація постійного моніторингу і наукової експертизи конфліктних процесів, широке оприлюднення їх результатів здатне, на нашу думку, сприяти поступовому приборканню руйнівної стихії конфліктів через підвищення загального рівня конфліктної компетентності в суспільстві, що трансформується.

Отже, Україна і досі перебуває у стані спонтанної соціальної еволюції, залишаючись суспільством-гібридом, зоною радикальної невизначеності та підвищеної конфліктності. Гіпотетичні виходи з цієї «трансформаційної пастки» можна углядіти хіба що в імовірній появі таких міцних соціальних суб'єктів, які, виходячи з власних інтересів, забажають приборкати соціально-економічний безлад і «безформний плюралізм» політичного життя шляхом встановлення, впровадження/нав'язування суспільству сукупності загальнозначущих формальних правил та певної моделі інституційного дизайну. Що ж до демократичного змісту цих норм і правил - питання, нажал, залишається відкритим.

Література

1. Алдаганов М. М. Конфликтология - наука об обществе и еориях и еориях разрешения конфликтов // Конфликт – политика - общество: Сб. науч. Статей кафедры конфликтологии С.-Петербургского государственного университета /Под ред. А. И. Беглова, А. И. Стребкова. - СПб.: Изд-во С.-Петерб. Ун-та, 2007. - С. 3-21.
2. Алдаганов М. М., Антипов В. А., Безуглый В. Ф. Идентичность как источник этнополитического

- конфликта: методологический аспект //Конфликт – политика - общество. - СПб., 2007. - С. 291-299.
3. Галкин А., Красин Ю. Россия: Quo vadis? - М.: Ин-т социологии РАН, 2003. - 276 с.
 4. Глухова А. В. Российское общество перед модернизационным вызовом (конфликтологический анализ) // Полис. - 2009. - № 6. - С. 105-118.
 5. Головаха С., Паніна Н. Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до «помаранчевої революції» // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2006. - № 3. - С. 32-51.
 6. Заславская Т. И. О субъектно-деятельностном аспекте трансформационного процесса //Кто и куда стремится вести Россию? Акторы макро-, мезо- и микроуровней современного трансформационного процесса /Под общ. ред. Т. И. Заславской. - М.: МВШСЭН, 2001.-С. 3-15.1
 7. Заславская Т. П., Шабанова М. А. Социальные механизмы неправовых практик // Общественные науки и современность. - 2001. - №5. - С. 5-24.
 8. Здравомыслов А. Г. Интересы, действия, препятствия //Кто и куда стремится вести Россию? - М.: 2001. - С. 98-107.
 9. Карл Т., Шмиттер Ф. Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы. Размышления по поводу применимости транзитологической парадигмы при изучении посткоммунистических трансформации // Полис. - 2004. - № 4. - С. 7-27.
 10. Козырев Г. И. Конструирование «жертвы» как способ создания управляемой конфликтной ситуации //Социс. - 2009. - № 4. - С. 63-73.
 11. Конфликты в современной России (проблемы анализа и регулирования) / Под ред. Е. И. Степанова. - М.: Эдиториал УРСС, 2000. - 344 с.
 12. Лясота Л. Соціальні мережі та неформальні практики у політичному дизайні пострадянських суспільств //Політичний менеджмент. - 2006. - № 4. - <http://www.politic.org.ua/vid/magcontent.php3?m=7n=597c=1312>
 13. Ляшенко А. Переучреждение государства как способ выхода из политического кризиса в Украине //Брендинг. Маркетинг. Политика. Маркетинговые, социологические и политические исследования -<http://www.rb.com.ua/rus/politics/analytics/2007/317.html>
 14. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных //Полис. - 2002. - № 1. - С. 6-17; № 2. - С.20-30.
 15. Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы -К.: 2001.-440 с.
 16. Москвин Д. Е. Институциональная неопределенность как фактор трансформации политической системы // Известия Уральского госуд. Ун-та. - 2007. - № 50. - С. 86-91.
 17. Никовская Л. И. Трансформация в России с точки зрения теории конфликта // Социс. - 2006. - № 9. - С. 79-85.
 18. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке /Пер. С англ. - М.: РОССПЭН, 2000. -320 с.
 19. Райсинг Р. Исследования трансформации: достижения, насущные проблемы и перспективы. Повороты истории. Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей. В 2 т. Т. 2. СПб.: М., 2003. -С. 371.
 20. Рибак А. Особливості політичних конфліктів у «пост помаранчевий період» в Україні // Наукові записки. Серія «Політичні науки». «Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004-2007 рр.» - Острог: Вид-во Нац. Ун-ту «Острозька академія». - Вип. 3. - 2008.-С. 171-181.
 21. Розумний М. Розвиток політичної системи України: виклики та загрози //Політичний маркетинг. - 2008. - № 1.-С. 9-13.

22. Ситнова И. В. Институциональные изменения в современной России: активистско-деятельностный подход //Проблемы политической традиции и модернизации России / Ред.: А. Ю. Мельвиль. - М.: Моск. Обществ. Науч. Фонд, 2001, серия «Научные доклады». - С. 117-148.
23. Степанова Н. Є. Політична конфліктність і кризовість у сучасному українському суспільстві //Наукові записки. Серія «Політичні науки». «Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004-2007 рр.» - Острог: Вид-во Нац. Ун-ту «Острозька академія». - Вип. 3. - 2008. - С. 162-170.
24. Татаренко Т. Міжкультурна взаємодія як чинник і структуроутворення організації соціального простору // Політичний менеджмент.-2009. - № 5. - С. 46-54.
25. Фисун А. А. Парадигма транзита -<http://www.niss.gov. I ua/Table/130207.html>
26. Чижова О. Конфлікт як прояв прагматизму в сучасному і суспільстві //Політичний менеджмент. - 2006. - № 1 - С. 118-127.
27. Якимец В. Н., Никовская Л. И. Сложносоставные 9 конфликты - атрибут постсоциалистической трансформации //Социс. - 2005. - № 8. - С. 77-90.